

PRACE GEOGRAFICZNE

zeszyt 161, 2020, 81–106

doi: 10.4467/20833113PG.20.009.12551

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Komisja Geograficzna, Polska Akademia Umiejętności

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

LOKALIZACJA WSPÓŁCZESNYCH CMENTARZY KOMUNALNYCH W POLSCE

Anna Długozima

Location of contemporary communal cemeteries in Poland

Abstract: The main purpose of this paper is to characterise contemporary communal cemeteries and to develop a typology of these facilities from the point of view of its location. The main criteria for the selection of cemeteries were the date of creation (1999–2019) and the communal status of objects. Literature studies in the fields of spatial planning, landscape architecture, geography, sociology and an analysis of legal acts including planning acts were the bases for developing evaluation criteria in the aspect of cemeteries location. The location of cemeteries in relation to: natural system, accessibility, functional and spatial structure of settlement units and religious facilities was characterized. The spatial extent of the research covered cemeteries within their boundaries along with the sanitary protection zone (150 m). Field studies were carried out in July and August 2019. The research showed that out of 63 cemeteries, most are established within the administrative boundaries of cities, but in their suburban, non-urbanized areas. Models of communal cemeteries were developed due to their location.

Keywords: cemetery, location criterion, protection zone, functional and spatial structure

Zarys treści: Celem artykułu jest charakterystyka budowanych współcześnie w Polsce cmentarzy komunalnych z uwzględnieniem kryterium lokalizacji. Badaniami objęto cmentarze o statusie obiektu komunalnego, zakładane w latach 1999–2019. Aby scharakteryzować lokalizację współczesnego cmentarza, na podstawie kwerendy materiałów źródłowych (przepisy prawa, literatura z zakresu gospodarki przestrzennej, architektury krajobrazu, geografii, socjologii), określono kryteria, według których rozpatrywano położenie cmentarza, tj. system przyrodniczy, dostępność komunikacyjna, obiekty religijne, struktura funkcjonalno-przestrzenna jednostek osadniczych. Zasięg przestrzenny badań objął cmentarze w ich granicach

wraz ze strefą ochrony sanitarnej (150 m). Wizję terenową przeprowadzono w lipcu i sierpniu 2019 r. Badania wykazały, że spośród 63 cmentarzy większość zakładana jest w granicach administracyjnych miast, ale na terenach o charakterze podmiejskim, niezurbanizowanym. Opracowano modele lokalizacji cmentarzy komunalnych.

Słowa kluczowe: cmentarz, kryterium lokalizacji, strefa ochronna, struktura funkcjonalno-przestrzenna

Wstęp

Stan badań na temat cmentarzy

Dotąd nie prowadzono w Polsce kompleksowych badań, których celem byłaby identyfikacja i ocena współczesnych cmentarzy komunalnych w aspekcie ich położenia. Podjęcie niniejszego tematu zdeterminowały: raport Najwyższej Izby Kontroli (2016) i wykazane w nim problemy związane z zarządzaniem cmentarzami komunalnymi oraz prognozy demograficzne publikowane przez Główny Urząd Statystyczny, z których wynika, że liczba ludności w Polsce zmniejszy się z 38,5 mln w 2018 r. do 34,8 mln w 2050 r. Mimo postępu w medycynie, który przyczynia się do stałej, znaczącej redukcji umieralności i prowadzi do permanentnego wydłużania długości życia, wszystkie prognozy zakładają powolny wzrost liczby zgonów, w fazę wieku poprodukcyjnego wkracza bowiem ludność powojennego wyżu (Szukalski 2016). Ważnym impulsem uzasadniającym podjęcie badań jest brak centralnej bazy danych agregującej informacje o cmentarzach. Tymczasem na świecie dane odnoszące się do typu (wyznaniowy/komunalny), statusu (czynny/nieczynny) i rozmieszczenia cmentarzy stanowią podstawę w zakresie ich planowania, w tym także określania lokalizacji (Croucamp, Richards 2002; Kjølner 2012, 2013; Santarsiero i in. 2000; Tudor i in. 2013; Van Steen, Pellenbarg 2006).

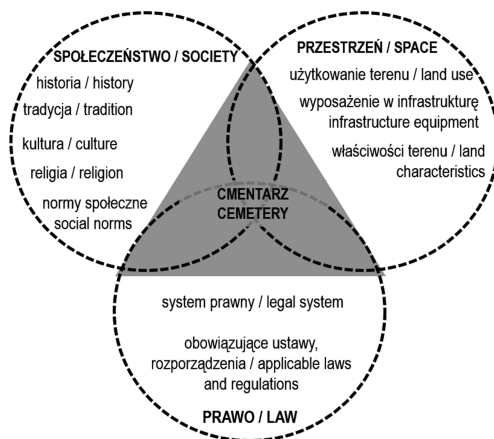
Uwarunkowania lokalizacji i procedura zakładania cmentarzy komunalnych

W Polsce rozróżnia się cmentarze cywilne, na których chowane są osoby cywilne, oraz cmentarze wojskowe, stanowiące miejsce spoczynku żołnierzy. Cmentarze wojskowe podlegają zapisom *Ustawy o grobach i cmentarzach wojennych* (Dz. U. 1933, Nr 39, poz. 311). Z kolei *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych* (Dz. U. 1959, Nr 11, poz. 62) reguluje zasady planowania i funkcjonowania cmentarzy cywilnych, rozróżniając ich dwa rodzaje: wyznaniowe oraz komunalne (Sobczak 2003). Przedmiotem zainteresowania na potrzeby niniejszych badań są cmentarze komunalne. Zgodnie z przepisami cmentarze komunalne to obiekty, które zostały założone

przez władze samorządowe i nie zostały przekazane właściwej władzy kościelnej oraz które są utrzymywane i zarządzane przez właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Katalog uwarunkowań determinujących zakładanie cmentarzy zmieniał się wraz z rozwojem historycznym (Ariès 1989; Tanaś 2008). Za najistotniejsze uznaje się uwarunkowania społeczno-kulturowe, przestrzenne oraz prawne (ryc. 1).

Uwarunkowania społeczno-kulturowe w zakresie planowania lokalizacji cmentarzy związane są z utożsamianiem cmentarzy z miejscem realizowania kultu religijnego (Pogodziński 1975). W ramach tych uwarunkowań uwzględnia się również: percepcję śmierci; rolę i znaczenie nadawane cmentarzom przez społeczeństwo; stosunek społeczeństwa do kremacji (pochówek urnowy zajmuje ułamek miejsca potrzebnego do pochówku trumnowego, co skutkuje większą oszczędnością terenu) (Długozima 2011; Sępa 1993); współczynnik umieralności, który determinuje dynamikę wypełniania się przestrzeni grzebalnej i ewentualną konieczność rozbudowy lub poszukiwania nowej lokalizacji dla cmentarza. Uwarunkowania przestrzenne powiązane

są ze sposobem i jakością zagospodarowania przestrzeni oraz jej wyposażeniem w infrastrukturę. Uwarunkowania prawne dotyczą obowiązujących w Polsce przepisów prawnych w zakresie zakładania i utrzymania cmentarzy. Podstawowymi aktami regulującymi te kwestie są: *Ustawa z 31 stycznia 1959 o cmentarzach i chowaniu zmarłych* (Dz. U. 1959, Nr 11, poz. 62), *Rozporządzenie Ministra Gospodarki Komunalnej z 25 sierpnia 1959 roku w sprawie określenia, jakie tereny pod względem sanitarnym są odpowiednie na cmentarze* (Dz. U. 1959, Nr 52, poz. 315), *Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 7 marca 2008 roku w sprawie wymagań, jakie muszą spełniać cmentarze, groby i inne miejsca pochówku zwłok i szczątków* (Dz. U. 2008, Nr 48, poz. 284), *Ustawa Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 roku* (Dz. U. 1994, Nr 89, poz. 414), *Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku* (Dz. U. 2004, Nr 92, poz. 880). Wyżej wymienione akty prawne regulują dystans od terenów zabudowanych, przeznaczenie terenów sąsiadujących oraz niezbędne elementy zagospodarowania cmentarzy. Ponadto, w związku

Ryc. 1. Uwarunkowania determinujące zakładanie cmentarzy

Fig. 1. Conditions for the establishment of cemeteries

z uznawaniem cmentarzy za tereny zieleni przepisy określają parametry i właściwości gruntów predestynowanych na cmentarze. Determinują także etapowanie procesu zakładania cmentarzy (tab. 1).

Tab. 1. Zestawienie przepisów prawnych warunkujących lokalizację i zakładanie cmentarzy w Polsce

Table 1. Summary of law regulations determining the location and establishment of Polish cemeteries

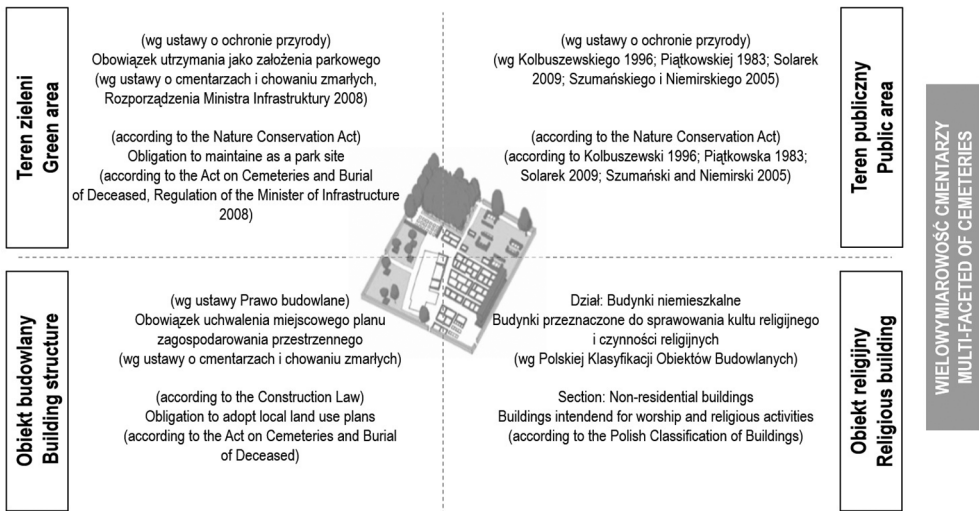
Przepisy prawne określające zakładanie cmentarzy komunalnych w Polsce Legal provisions on the location of communal cemeteries		Źródła prawa Source of law
Etap inwestycji Investment stages	FAZA DECYZJI: wykonanie dokumentacji geotechnicznej uwzględniającej właściwości gruntów, stosunki wodne, głębokość i zmienność poziomu wód gruntowych, istniejące zespoły roślinne; decyzja Państwowego Powiatowego Inspektoratu Sanitarnego właściwego ze względu na miejsce inwestycji; wskazanie terenu na cmentarz (ZC) w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego; DECISION PHASE: undertaking geotechnical surveys to determine soil physical factors, water regime, plant communities; decision of the State Poviát Sanitary Inspectorate; indication of cemetery location (ZC) in the local land use plan;	Dz. U. 1959, Nr 11, poz. 62 Dz. U. 1959, Nr 52, poz. 315 Dz. U. 2003, Nr 120, poz. 1133 Dz. U. 2003, Nr 164, poz. 1587 Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717
	FAZA PRZYGOTOWANIA DOKUMENTACJI (FAZA PRZEDPROJEKTOWA): opracowanie założeń do projektu; pozyskanie materiałów wyjściowych (mapa zasadnicza do celów projektowych); ogłoszenie konkursu, rozpoczęcie procedury przetargowej na opracowanie projektu, negocjacje; DOCUMENTATION PREPARATION PHASE (PRE-DESIGN PHASE): developing project assumptions; collecting data about area (base map for design purposes); announcement of the competition/tendering for cemetery project;	
	FAZA PROJEKTOWA: projekt koncepcyjny, ustalenie i uzgodnienia z odpowiednimi jednostkami administracji państwowej, projekt budowlany i wykonawczy, pozwolenie na budowę; DESIGN PHASE: concept; legal assessments; preparation of tender procedures for the execution of design and construction works and contracts related to these proceedings; counselling services connected with the investment preparation;	
	FAZA REALIZACJI: realizacja inwestycji na podstawie umowy zawartej między inwestorem a wykonawcą, projekt organizacji budowy, zakończenie inwestycji i oddanie do użytku (aby otrzymać zgodę na użytkowanie cmentarza niezbędne jest usunięcie wszelkich kolizji, np. ze słupami elektroenergetycznymi); IMPLEMENTATION PHASE: project under construction on the basis of a construction contract, organization of construction site, facilities acceptance (to receive valid occupancy permit removing colliding power lines is necessary);	

Przepisy prawne określające zakładanie cmentarzy komunalnych w Polsce Legal provisions on the location of communal cemeteries		Źródła prawa Source of law
Właściwości przestrzenne terenu na cele grzebalne Spatial characteristics of burial ground	– Lokalizacja wykluczająca możliwość wywierania szkodliwego wpływu cmentarza na otoczenie / Location excluding possibility of harmful impact of cemetery on vicinity; – Tereny na krańcach miast, osiedli lub gromad w izolacji od zabudowań, na gruntach przeznaczonych pod zieleń publiczną lub odpowiednich na jej urządzenie, w pobliżu miejscowej sieci komunikacyjnej Areas on the outskirts of settlement units, in isolation from building, on land predestined for public greenery or suitable for its device, near to the local transport system; – Odległość 150 m od zakładów produkujących artykuły żywności, zakładów żywienia zbiorowego bądź zakładów przechowujących artykuły żywności oraz studni, źródeł i strumieni, służących do czerpania wody do picia i potrzeb gospodarczych / Distance of 150m from nutrition enterprises, food storage facilities or water intakes; – Odległość 50 m, gdy teren w granicach od 50 do 150 m odległości od cmentarza jest wyposażony w sieć wodociągową i wszystkie budynki korzystające z wody są do tej sieci podłączone / Distance 50 m, when the area within 50 to 150 m distance from the cemetery is equipped with a water supply network and all buildings using water are connected to this network;	Dz. U. 1959, Nr 52, poz. 315
Właściwości przyrodnicze terenu na cele grzebalne Natural characteristics of burial ground	– Na wzniesieniu, niepodlegający zalewom / On hill, not liable to flooding; – Łatwy spływ wód deszczowych / Easy water run-off; – Zwierciadło wody gruntowej na głębokości nie wyższej niż 2,5 m poniżej powierzchni terenu, przy czym nie może być ono nachylone ku zabudowaniom lub ku zbiornikom lub innym ujęciom wody służącym za źródło zaopatrzenia w wodę do picia i na potrzeby gospodarki / Water table not more than 2.5m below the ground surface, however it cannot be inclined towards buildings, water intakes; – Grunt cmentarza możliwie przepuszczalny i bez zawartości węgla wapnia / Soil possibly permeable and not containing calcium carbonate; – Najczęściej spotykane wiatry powinny wiać od terenów mieszkaniowych w kierunku cmentarza / Most frequent wind directions from residential areas towards the cemetery.	Dz. U. 1959, Nr 52, poz. 315

Wielowymiarowość cmentarzy

Oprócz swojej podstawowej funkcji, którą jest bycie miejscem pochówku, cmentarze spełniają szereg innych zadań. Odgrywają m.in. istotną rolę kulturotwórczą; jako miejsce sacrum (Harvey 2006; Swaryczewska 2008), miejsce upamiętniające

o charakterze refleksyjno-kontemplacyjnym i terapeutycznym (Długozima 2011; Rugg 2000), miejsce społeczne (Francaviglia 1971; Francis 2003; Kolbuszewski 1996; Lewicka 2017), przestrzeń publiczna, ogólnodostępna (Ptaszycka 1950; Piątkowska 1983; Szumański 2005; Solarek 2009). Jednocześnie mają znaczenie krajobrazowe oraz przyrodnicze – są ważnym elementem wspomagającym funkcjonowanie środowiska przyrodniczego (Abernathy 1970; Długozima, Kosiacka-Beck 2020; Gilbert 1991; Laske 1994). Z uwagi na swoją specyfikę odróżniają się od innych kategorii użytkowania gruntów i wymagają zapewnienia przemyślanej, określonej przestrzeni dla prawidłowej realizacji swych funkcji (Capels, Senville 2006; Lehrer 1974). Na podstawie analizy literatury przedmiotu i przepisów prawnych cmentarze należy uznać za tereny zieleni, tereny publiczne, obiekty budowlane oraz obiekty religijne jednocześnie (ryc. 2). Wielowymiarowość cmentarzy wpływa na konieczność prowadzenia wieloaspektowych, zintegrowanych analiz celem wskazania najbardziej optymalnego terenu na ich lokalizację.

Ryc. 2. Schemat przedstawiający wielowymiarowość cmentarzy oraz aspekty, które należy uwzględnić przy określaniu czynników lokalizacji tych obiektów

Fig. 2. Diagram showing the multiperspective character of cemeteries and the aspects that should be considered when determining the location factors of these objects

Material i metody

Postępowanie badawcze

Celem badań była ocena lokalizacji budowanych współcześnie cmentarzy komunalnych w kontekście dostępności komunikacyjnej (cmentarz jako teren publiczny), położenia względem obiektów religijnych (cmentarz jako obiekt religijny), systemu przyrodniczego (cmentarz jako teren zieleni) oraz struktury funkcjonalno-przestrzennej jednostek osadniczych (cmentarz jako obiekt budowlany). Poddane ocenie czynniki lokalizacji opracowano na podstawie analizy literatury przedmiotu, przepisów prawa obowiązujących w Polsce, badań terenowych oraz analiz przestrzennych wykonanych dla 63 wybranych cmentarzy (tab. 3). Postępowanie badawcze objęło 3 etapy: identyfikacja cmentarzy – obiektów badawczych, zdefiniowanie czynników lokalizacji cmentarzy, opracowanie modeli lokalizacji cmentarzy (tab. 2).

Tab. 2. Schemat postępowania badawczego

Table 2. Research flowchart

Lokalizacja współczesnych cmentarzy komunalnych w Polsce Location of communal cemeteries in Poland		
↓		
Etap Phase of studies	Cel Purpose of studies	Metoda Research methodology
1	Identyfikacja współczesnych cmentarzy komunalnych Identification of contemporary communal cemeteries	Przegląd źródeł internetowych, agregowanie danych Websites review, data collection
↓		
2	Zdefiniowanie czynników lokalizacji cmentarzy Defining factors of cemeteries location	Analiza literatury przedmiotu, przepisów prawa Literature and law regulations review
↓		
3	Opracowanie modeli lokalizacji cmentarzy Developing models of cemeteries location	Badania terenowe, analiza dokumentów planistycznych, analizy przestrzenne Field studies, analysis of spatial policy documents, spatial analysis

Identyfikacja współczesnych cmentarzy komunalnych

Ponieważ w Polsce nie prowadzi się rejestru cmentarzy, identyfikacji obiektów badawczych dokonano na podstawie przeglądu portali samorządowych, stron internetowych (hasła „nowy cmentarz”, „budowa cmentarza”), czasopism branżowych („Memento”, „Kultura Pogrzebu”), danych Powiatowych Stacji Sanitarno-Epidemiologicznych, Polskiego Stowarzyszenia Pogrzebowego oraz Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (BDL GUS). Badaniami objęto cmentarze o statusie obiektu komunalnego, zakładane w latach 1999–2019, zlokalizowane na terenie wszystkich województw (63 cmentarze). W badaniach uwzględniono obiekty zrealizowane.

Zdefiniowanie czynników lokalizacji cmentarzy

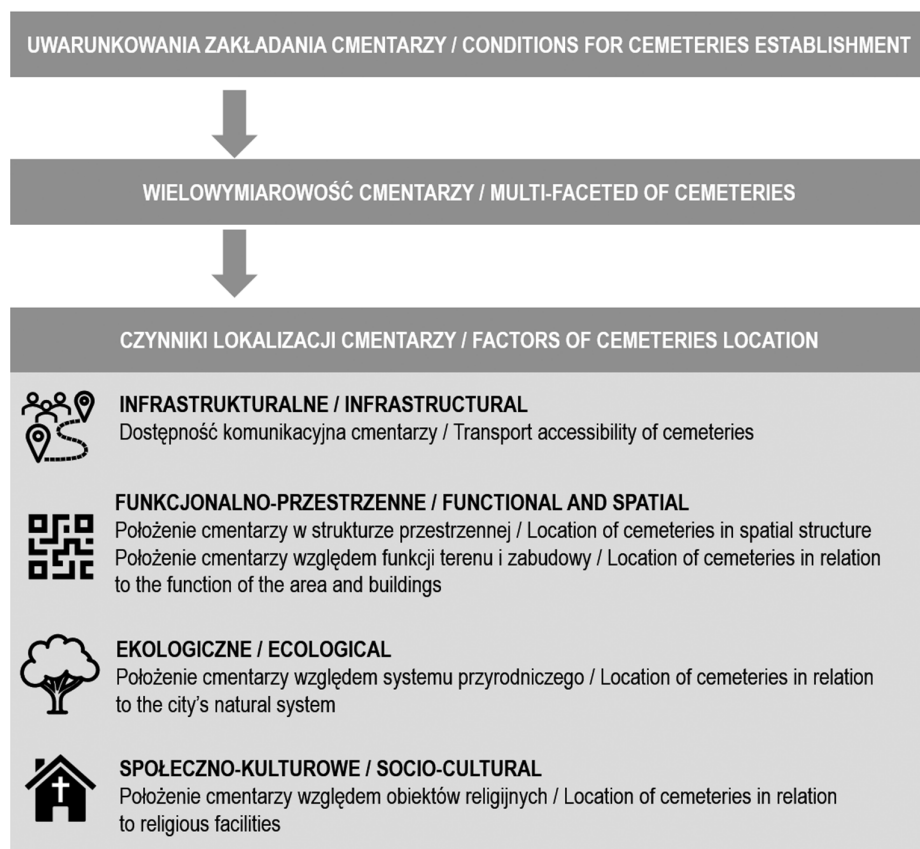
Analiza literatury przedmiotu dotyczącej cmentarzy pozwoliła wskazać uwarunkowania determinujące proces zakładania, lokalizacji i zagospodarowywania cmentarzy w Polsce (uwarunkowania społeczno-kulturowe, przestrzenne oraz prawne). Te wpływają na wielowymiarowość tych obiektów. Rozumienie ich przez polskie przepisy i tradycję jednocześnie jako tereny zieleni, tereny publiczne, obiekty budowlane i obiekty kultu religijnego przełożyło się na wygenerowanie czterech grup czynników lokalizacji, tj. czynników infrastrukturalnych, funkcjonalno-przestrzennych, społeczno-kulturowych oraz ekologicznych. Przy wyborze czynników lokalizacji pomocne były także raporty: American Planning Association (1950) i Syndicat Intercommunal Funéraire de la Région Parisienne-SIFUREP (2009). Na tej podstawie wyodrębniono następujące grupy czynników lokalizacji cmentarzy: infrastrukturalne (dostępność komunikacyjna), funkcjonalno-przestrzenne (położenie w strukturze funkcjonalnej i przestrzennej jednostek osadniczych), ekologiczne (położenie w systemie przyrodniczym) oraz społeczno-kulturowe (położenie względem obiektów religijnych) (ryc. 3).

Czynniki infrastrukturalne

Teren cmentarza jest predestynowany do zaspokojenia potrzeb zbiorowych ludności w zakresie stworzenia godnego miejsca dla pochówku oraz kultu pamięci osób zmarłych (Kolbuszewski 1996). *Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 7 marca 2008 roku...* (Dz. U. 2008, Nr 48, poz. 284) podkreśla, że do cmentarza należy zapewnić dojścia i dojazdy, co warunkuje, by przy lokowaniu nekropolii uwzględniać kryterium dostępności komunikacyjnej.

Czynniki funkcjonalno-przestrzenne

Cmentarze mogą funkcjonować tylko na terenie, dla którego uchwalono miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Ponadto, ze względu na chrześcijańską tra-

Ryc. 3. Czynniki lokalizacji cmentarzy jako wynikowa uwarunkowań zakładania i wielowymiarowości cmentarzy

Fig. 3. Factors of cemeteries location as a result of the conditions and multiperspective of cemeteries

dycję organizacji cmentarzy, przestrzeniom tym należy się estyma. Ciszy i spokoju nie powinny zakłócać obiekty prowadzące działalność rozrywkową, zakłady usługowo-przemysłowe emitujące ponadnormatywny hałas, odory i zanieczyszczenia (Chudak 2012). Zgodnie z *Ustawą Prawo budowlane* (Dz. U. 1994, Nr 89, poz. 414) cmentarz jest zaliczany do budowli (obiektów budowlanych niebędących budynkiem lub obiektem małej architektury, art. 3). W związku z powyższym ważną kwestią jest położenie w strukturze funkcjonalno-przestrzennej jednostki osadniczej oraz zagospodarowanie otoczenia cmentarza.

Czynniki ekologiczne

Zgodnie z zapisami *Ustawy o ochronie przyrody* (Dz. U. 2004, Nr 92, poz. 880) do terenów zieleni zalicza się także cmentarze. Są one bardzo ważnym uzupełnieniem zieleni publicznej. W niektórych państwach europejskich obowiązuje wymóg wpiśnięcia cmentarzy w system przyrodniczy, np. w Niemczech (Richter 1995), dlatego istotne jest zweryfikowanie położenia cmentarzy względem tego systemu.

Czynniki społeczno-kulturowe

Miejsca religijne – zarówno kościoły, jak i cmentarz – mają wysoki status w hierarchizacji przestrzeni (Swaryczewska 2008), co podkreśla m.in. Polska Klasyfikacja Obiektów Budowlanych (Dz. U. 1999, Nr 112, poz. 1316). Budynki przeznaczone do sprawowania kultu religijnego i czynności religijnych (klasa 1272) to m.in.: cmentarze i obiekty z nimi związane, co determinuje ocenę położenia cmentarzy względem obiektów religijnych.

Opracowanie modeli lokalizacji cmentarzy

Aby scharakteryzować lokalizację współczesnych cmentarzy komunalnych (tab. 3) dla wypracowanych czterech grup czynników (ryc. 3), zastosowano określone kryteria wraz z metodami badawczymi. Wszystkie analizy poprzedzono badaniami terenowymi przeprowadzonymi w lipcu i sierpniu 2019 r. Następnie dokonano rozpoznania i oceny 63 obiektów pod kątem: podstawowych cech (powierzchnia, rok oddania do użytku), położenia względem systemu komunikacji, systemu przyrodniczego, struktury przestrzennej, funkcjonalnej oraz obiektów religijnych, uwzględniając, zgodnie z zapisami *Ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych*, maksymalny zasięg strefy ochrony sanitarnej, tj. 150 m.

Wykonując analizy przestrzenne, skorzystano z narzędzi analitycznych QGIS (np. pomiary odległości, powierzchni, buforowanie, generowanie schwarzplanu) (Michalak 2007; Bednarczyk, Rapiński 2011). Wykorzystano dane przestrzenne ze strony OpenStreetMap oraz bazę danych obiektów topograficznych BDOT10k. Biorąc pod uwagę dostępność komunikacyjną, przeprowadzono analizę dostępności do publicznych środków transportu zbiorowego i analizę dostępności mierzonej wyposażeniem infrastrukturalnym (Komornicki i in. 2009; Śleszyński 2014). Badanie struktury funkcjonalno-przestrzennej pozwala określić, w otoczeniu jakich terenów, o jakim przeznaczeniu i charakterze cmentarze są zlokalizowane. W związku z tym uwzględniono: relację cmentarz–centrum miejscowości, ziarnistość (Ziobrowski 2012) (wielkość poszczególnych elementów występujących wokół cmentarza, opracowując schwarzplany), postrzegalność obiektów (Balon 2005; Długozima 2011) oraz funkcje terenów.

Tab. 3. Zestawienie nowych cmentarzy komunalnych

Table 3. List of new municipal cemeteries

Województwo Voivodeship	CMENTARZE KOMUNALNE 1999–2019 / COMMUNAL CEMETERIES 1999–2019		
	Liczba Number	Łączna pow. [ha] Total area [ha]	Wykaz (rok) / List of communal cemeteries (year)
Dolnośląskie	7	62,9	1) Borzygniew (2003), 2) Jaszków (2013), 3) Jelenia Góra (2000), 4) Nowogrodziec (2011), 5) Smolec (2018), 6) Strzegom (2012), 7) Żeleźnik (2015)
Kujawsko-pomorskie	4	29,0	8) Brodnica (1999), 9) Grudziądz-Kobylanka (2002), 10) Nowa Chełmża (2004), 11) Starorypin Prywatny (2006)
Lubelskie	6	21,9	12) Kobylany (2019), 13) Łuków (2016), 14) Międzyrzec Podlaski (2000), 15) Opole Lubelskie (2014), 16) Rejowiec (2002), 17) Stara Wieś (2009)
Lubuskie	1	12,8	18) Zielona Góra (2008)
Łódzkie	2	2,1	19) Opoczno (2016), 20) Wieluń (2010)
Małopolskie	3	41,0	21) Nowy Targ (2016), 22) Rdestów (2016), 23) Tarnów Klikowa (2008)
Mazowieckie	5	61,6	24) Antoninów (1999), 25) Głinojeck (2002), 26) Pionki (2019), 27) Pruszków-Gąsin (2003), 28) Wieliszew (2016)
Opolskie	3	17,6	29) Baków gm. Godków (2015), 30) Strzelce Opolskie (2000), 31) Wołczyn (nie oddany / not in use)
Podkarpackie	4	25,0	32) Jarosław (2019), 33) Lubaczów (2001), 34) Sanok (2000), 35) Sarzyna (2001)
Podlaskie	2	12,1	36) Karakule (2010), 37) Zambrów (2000)
Pomorskie	2	6,5	38) Krzyżanowo (2008), 39) Łódzierz (2000)
Śląskie	9	28,5	40) Częstochowa (2003), 41) Dąbrowa Górnicza (2000), 42) Knurów (2006), 43) Miasteczko Śląskie (2012), 44) Mikołów ul. Porazińskiej (2006), 45) Mikołów ul. Jesienna (2005), 46) Nieboczowy (2016), 47) Świętochłowice-Piaśniki (2000), 48) Żywiec (2005)
Świętokrzyskie	0	-	-
Warmińsko-mazurskie	5	42,0	49) Bartosze (2014), 50) Biskupiec (2017), 51) Gołdap (2015), 52) Iława (2005), 53) Lubawa (2004)
Wielkopolskie	2	7,5	54) Durzyn (nie oddany / not in use), 55) Luboń (2004)
Zachodnio-pomorskie	8	125,4	56) Barlinek Jaromierki (2010), 57) Gryfice (2001), 58) Koszalin (2018), 59) Stargard (2002), 60) Szczecin Cmentarz Zachodni (2013), 61) Szczecinek (nie oddany / not in use), 62) Świdwin (2000), 63) Świnoujście Przytór (2019)
ŁĄCZNIE IN TOTAL	63	496,2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych portali samorządowych.

Source: own elaboration based on local governments websites.

Dokonano także analizy lokalizacji cmentarzy względem ciągłości systemów przyrodniczych, z ich podziałem na położone w lub poza tym systemem. Rejestrowano powiązanie w kategoriach: istnieje – nie istnieje (Komornicki 2013; Durecka 2017). Położenie cmentarzy względem obiektów religijnych objęło identyfikację budynków przeznaczonych do sprawowania kultu religijnego i czynności religijnych (tj.: świątynie, kaplice, cmentarze, krematoria – zgodnie z Polską Klasyfikacją Obiektów Budowlanych), jak również elementów kompozycji sakralnej (Swaryczewska 2008; Długozima 2014).

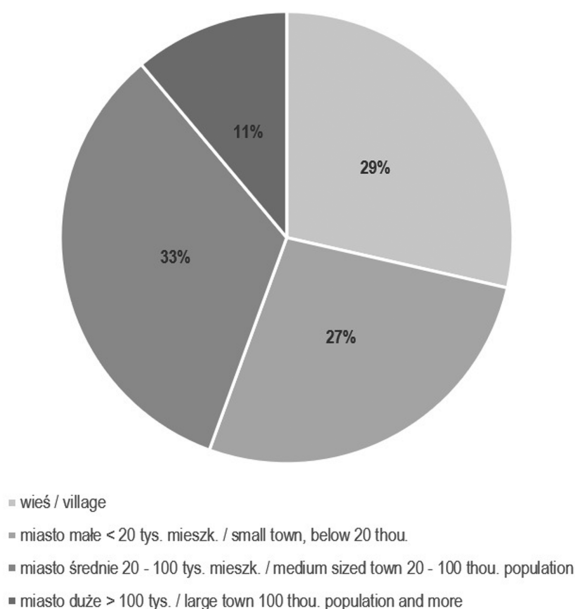
Wyniki badań

Nowe cmentarze komunalne na tle zasobu sepulkralnego w Polsce

Według GUS na dzień 31 lipca 2019 r. na obszarze Polski łącznie znajdowało się 16 020 cmentarzy. Ich powierzchnia wynosiła 18 293,59 ha. Status obiektu komunalnego miało 1 920 cmentarzy, co stanowiło 12% ogólnego zasobu cmentarnego. Należy podkreślić, iż większość cmentarzy komunalnych to obiekty, które w przeszłości były wyznaniowe, a w wyniku decyzji komunalizacyjnych w latach 70–90. XX w. były przekazywane samorządom i przekwalifikowane na komunalne (NIK 2016; Rogowska 2014). Względem 2018 r. zasób cmentarzy powiększył się o 76 obiektów o łącznej powierzchni 99,48 ha.

Niestety, nie ustalono typu oraz statusu cmentarzy oddanych do użytku w 2018 r., ponieważ GUS definiuje cmentarz jako miejsce przeznaczone do pochówku zmarłych (ludzi bądź zwierząt) bez względu na stan prawny, właściciela/zarządcę i wielkość terenu, na którego powierzchni znajdują się elementy zieleni. Przypuszcza się, że gros nowych cmentarzy stanowią grzebowiska (miejsca pochówku dla zwierząt). Myślińska (2018) w swoich badaniach zwraca uwagę, iż w Polsce dynamicznie wzrasta liczba takich cmentarzy, co wynika z przepisów prawa (obiekt może powstać jako inicjatywa prywatna, komercyjna) oraz ze społecznej potrzeby upamiętniania zwierząt domowych.

W latach 1999–2019 na terenie Polski założono 63 cmentarze komunalne o łącznej powierzchni 496,2 ha (tab. 3). Średnia powierzchnia nowego cmentarza komunalnego w pierwszym etapie inwestycji wynosi 3,6 ha. Docelowa powierzchnia oscyluje w granicach 7,5 ha. Spośród analizowanych obiektów trzy nie zostały dopuszczone do użytku (Durzyn, Szczecinek, Wołczyn). Część współczesnych cmentarzy jest położona na obszarach wiejskich (29%), przy czym część tych obiektów zabezpiecza potrzeby grzebalne mieszkańców miast (np. cmentarz w Antoninowie dla Warszawy, cmentarz w Karakulach dla Białegostoku, cmentarz w Jaszkwie dla Legnicy) (ryc. 4).

Ryc. 4. Klasyfikacja nowych cmentarzy komunalnych ze względu na status miejscowości
 Fig. 4. Classification of new communal cemeteries due to the status of settlement unit

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Source: own elaboration based on Local Data Bank Statistics Poland.

Najliczniejszą grupę (60% ogółu) stanowią cmentarze zakładane w małych i średnich miastach. W zestawieniu współczesnych cmentarzy komunalnych 11% przypada na miasta liczące powyżej 100 000 mieszkańców, co w dużej mierze warunkowane jest urbanizacją, intensywnym zagospodarowaniem terenów i trudnościami z pozyskaniem rozległych gruntów spełniających restrykcyjne kryteria sanitarno-epidemiologiczne (NIK 2016).

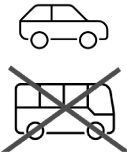

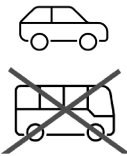

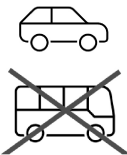

Modele lokalizacji nowych cmentarzy komunalnych

Położenie cmentarzy względem systemu komunikacji

Badając położenie cmentarzy względem systemu komunikacji, uwzględniono: liczbę wejść na teren obiektu, usytuowanie względem istniejącej sieci drogowej, obecność przystanków publicznego transportu zbiorowego oraz częstotliwość kursowania tego transportu. Na podstawie tych kryteriów wyznaczono trzy typy dostępności (tab. 4):

Tab. 4. Dostępność komunikacyjna cmentarzy

Table 4. Transport accessibility of cemeteries

Dostępność Accessibility	Przestrzenna / Spatial		Infrastrukturalna Infrastructural	[%]	Przykłady cmentarzy komunalnych Examples of communal cemeteries	
	liczba wejść na teren cmentarza number of entrances to the cemetery	dostęp do drogi access to a road	przystanki publicznego transportu zbiorowego, częstotliwość kursowania stops of public transport, frequency			
Średnia Medium				76,2	14,3	Bartosze, Borzygniew, Durzyn, Knurów, Rdziosłów, Starorypin Prywatny, Wieliszew
						50,8
					11,1	
Dobra Good				12,7	Łława, Nowy Targ, Sanok, Strzelce Opolskie	
Bardzo dobra Very good				11,1	4,8	Tarnów, Stargard, Zielona Góra
					6,3	Antoninów, Częstochowa, Świętochłowice

Dostępnością średnią charakteryzują się obiekty zlokalizowane przy drodze lokalnej, gdzie dojazd możliwy jest tylko samochodem prywatnym (cmentarz nie został włączony w system publicznego transportu zbiorowego), jak również cmentarze usytuowane przy głównych drogach prowadzących do centrum jednostek osadniczych, gdzie z uwagi na status miejscowości (wieś, małe miasto), strukturę funkcjonalno-przestrzenną oraz małe potoki pasażerskie (Dydkowski, Tomanek 2005) dojazd nań możliwy jest tylko samochodem prywatnym.

Dostępnością dobrą charakteryzują się cmentarze zlokalizowane przy drogach o statusie dróg wojewódzkich, włączone w system publicznego transportu zbiorowego (częstotliwość kursowania rzadziej niż co godzinę).

Dostępnością bardzo dobrą charakteryzują się cmentarze położone przy głównych drogach, włączone w system miejskiego transportu zbiorowego (więcej niż jedna linia publicznego transportu zbiorowego, częstotliwość kursowania częściej niż co godzinę).

Położenie cmentarzy względem struktury funkcjonalno-przestrzennej

Badając położenie cmentarzy komunalnych względem struktury przestrzennej, uwzględniono usytuowanie tych obiektów względem centrum i granic miejscowości, które obsługują. Ustalono, że współczesne cmentarze lokalizowane są:

1. Na terenach o niskiej gęstości zaludnienia, o charakterze wiejskim, w znacznym oddaleniu od centrum jednostki osadniczej (np.: cmentarz w Kobyłanach ok. 2 km od centrum wsi, cmentarz komunalny w Bąkowie ok. 1 km od centrum wsi) bądź poza jej granicami (np.: cmentarz komunalny w Jaszkanie leży ok. 3 km od granic Legnicy, cmentarz komunalny w Karakulach ok. 4 km od granic Białegostoku, Cmentarz Komunalny Południowy w Antoninowie oddalony jest zaś o ok. 15 km od granic m.st. Warszawy);
2. Na terenach o umiarkowanej gęstości zaludnienia, o charakterze podmiejskim, w umiarkowanej odległości od centrum jednostki osadniczej (np.: Pruszków, Lubaczów, Brodnica, Iława, Gołdap).

Badanie ziarnistości pozwoliło wyodrębnić trzy modele lokalizacji cmentarzy komunalnych:

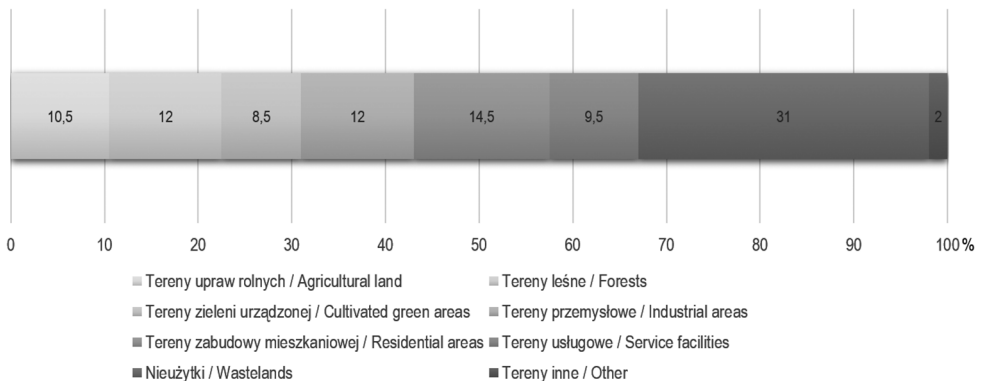
1. Cmentarze położone na terenach o strukturze gruboziarnistej, w otoczeniu wielkogabarytowych budynków o charakterze przemysłowym, magazynowym, logistycznym (np.: Pruszków, Żywiec, Lubawa, Strzegom, Luboń) (ryc. 5A);
2. Cmentarze położone na terenach niezagospodarowanych, w sąsiedztwie ekstensywnej zabudowy o drobnej strukturze (głównie zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna oraz zagrodowa) (np.: Bartosze, Barlinek, Głinojeck, Antoninów, Grudziądz, Gryfice, Krzyżanowo, Łuków, Strzelce Opolskie) (ryc. 5B);

3. Cmentarze położone w tzw. klinie, czyli strefie przejściowej między zabudową o strukturze drobno- i gruboziarnistej (np.: Gołdap, Biskupiec, Dąbrowa Górnicza, Durzyn, Iława) (ryc. 5C).

Usytuowanie w strukturze przestrzennej determinuje postrzegalność cmentarzy komunalnych w przestrzeni. Postrzegalność ocenianych obiektów określono jako średnią (cmentarze widoczne z różnych, ale nie wszystkich stron), słabą (cmentarze widoczne z niektórych stron) lub bardzo słabą (cmentarze praktycznie niewidoczne, ewentualnie z najbliższej okolicy, z jednej strony). Postrzegalność cmentarzy jest ściśle powiązana z dostępnością komunikacyjną obiektu oraz sposobem zagospodarowania strefy ochronnej. Cmentarze zlokalizowane w otoczeniu obiektów wielkogabarytowych są trudne do zidentyfikowania.

Badając położenie cmentarzy komunalnych względem struktury funkcjonalno-przestrzennej, zidentyfikowano następujące dominujące funkcje terenów i zabudowy w strefie ochrony sanitarnej tych obiektów (ryc. 6):

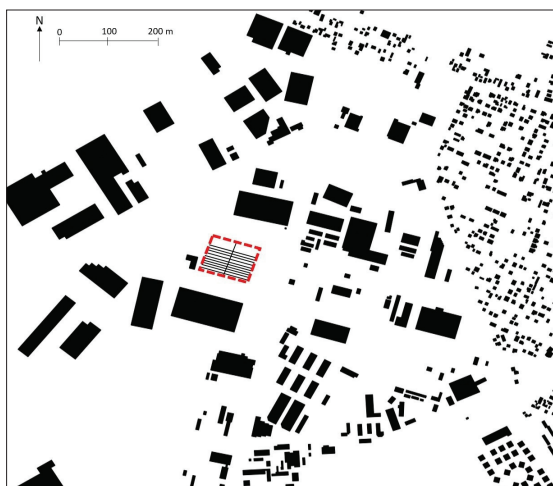
1. Otwarte nieurządzone (31% ogółu) (np.: Częstochowa, Gryfice, Jasków, Kobyłany, Międzyrzec Podlaski, Opoczno, Wieliszew);
2. Mieszkaniowe z zabudową jednorodzinną, zagrodową (14,5%) (np.: Stara Wieś, Smolec, Nowa Chełmża, Lubaczów, Biskupiec, Barlinek);

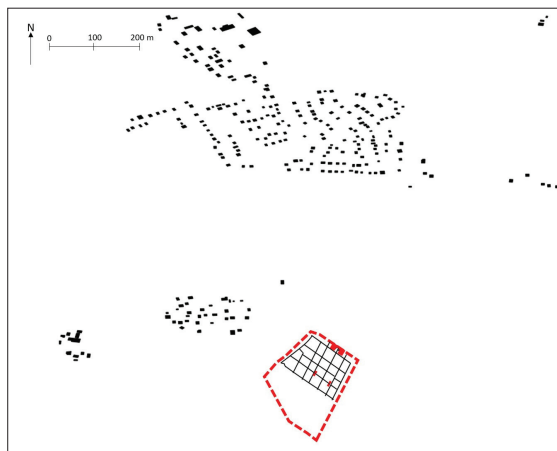
Ryc. 6. Struktura użytkowania terenów w strefie ochronnej nowych cmentarzy komunalnych
Fig. 6. Land use structure within the protection zone of new communal cemeteries

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDOT10k oraz OSM.

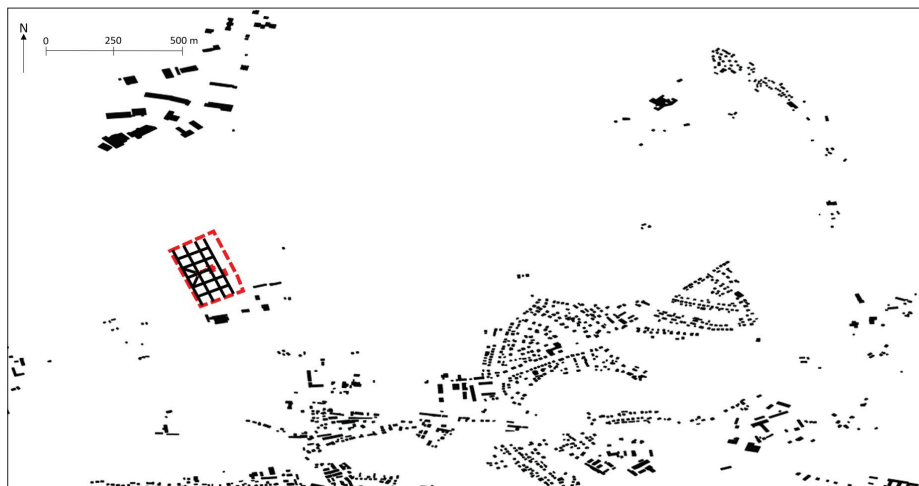
Source: own elaboration based on BDOT10k and OSM.

A

B

C

Ryc. 5. Położenie cmentarzy komunalnych w strukturze przestrzennej jednostki osadniczej: Pruszkowa (A), Bartoszyce (B), Gołdapi (C)

Fig. 5. Location of communal cemeteries in the spatial structure of a settlement unit: Pruszków (A), Bartoszyce (B), Gołdap (C)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDOT10k oraz OSM.

Source: own elaboration based on BDOT10k and OSM.

3. Przemysłowe z obiektami produkcyjnymi, składami, magazynami, kamieniołomami, żwirowniami i piaskowniami (12%) (np.: Żeleźnik, Strzegom, Pruszków, Świnoujście Przytór, Żywiec);
4. Leśne (12%) (np.: Antoninów, Jelenia Góra Cieplice, Karakule, Pionki, Rdziostów, Zielona Góra);
5. Rolne (10,5%) (np.: Rejowiec, Durzyn, Nowa Chełmża, Starorypin Prywatny);
6. Usługowe (9,5%) (np.: Gołdap, Luboń, Nowy Targ);
7. Zieleni urządzonej, tj.: ogrody działkowe, cmentarze, parki (8,5%) (np. Opole Lubelskie, Wieluń, Tarnów).

Analiza zagospodarowania otoczenia cmentarzy komunalnych w ich strefie sanitarnej 150 m uwidoczniła szereg uciążliwości (tab. 5).

Tab. 5. Zestawienie uciążliwości zidentyfikowanych w strefie ochronnej 150 m współczesnych cmentarzy komunalnych

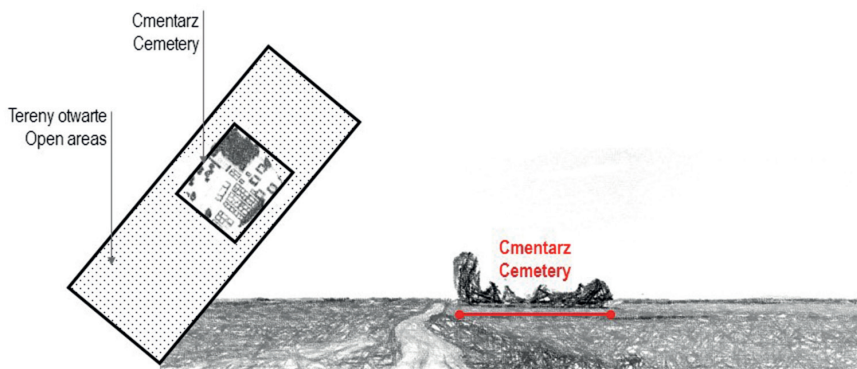
Table 5. Summary of the nuisances identified within the 150-m protection zone of contemporary communal cemeteries

Rodzaj uciążliwości w strefie sanitarnej 150 m Nuisance in the 150 m cemetery sanitary zone	Przykłady cmentarzy komunalnych Examples of communal cemeteries
Obwodnica / Ring road	Dąbrowa Górnicza, Szczecinek
Linia kolejowa / Railway	Bartosze, Borzygniew, Dąbrowa Górnicza, Durzyn, Iława, Jarosław, Koszalin (Koszalińska Linia Wąskotorowa), Knurów, Luboń, Rdziostów, Szczecin (węzeł kolejowy), Szczecinek, Wieliszew
Linia elektroenergetyczna 110 kV, 220 kV / Overhead power line 110 kV, 220 kV	Antoninów, Durzyn, Łódzierz, Mikołów ul. Jesienna, Opoczno, Rdziostów, Sarzyna, Stargard, Wieliszew, Zambrów
Teren produkcyjny (hałas) Production facility (noise)	Dąbrowa Górnicza, Lubawa, Pruszków Gąsin, Żywiec
Stacja transformatorowa Transformer station	Nowe Nieboczowy, Świnoujście Przytór
Oczyszczalnia ścieków Waste water treatment plant	Knurów (Centralna Oczyszczalnia Ścieków), Łódzierz
Miejsce recyklingu odpadów Waste recycling site	Świnoujście Przytór
Teren wojskowy / Military area	Brodnica

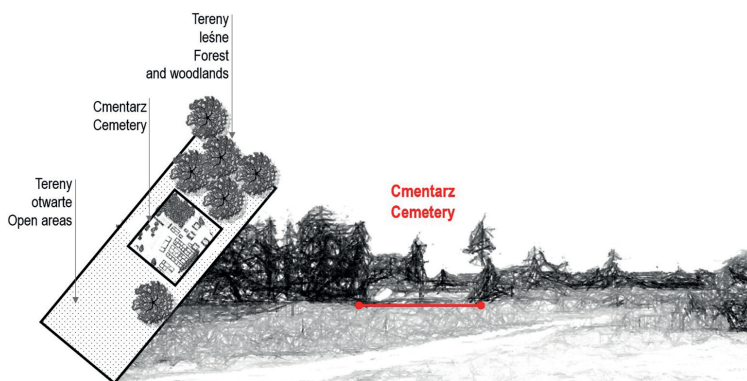
Położenie cmentarzy względem systemu przyrodniczego

Badając położenie cmentarzy względem ciągłości systemów przyrodniczych, rejestrowano powiązanie w kategoriach: istnieje – nie istnieje, co stanowiło podstawę do wypracowania pięciu modeli lokalizacji (ryc. 7). Cztery modele odnoszą się do cmentarzy położonych w ciągłym systemie przyrodniczym (modele nr 1–4), jeden model odnosi się do cmentarzy położonych poza ciągłym systemem przyrodniczym (model nr 5):

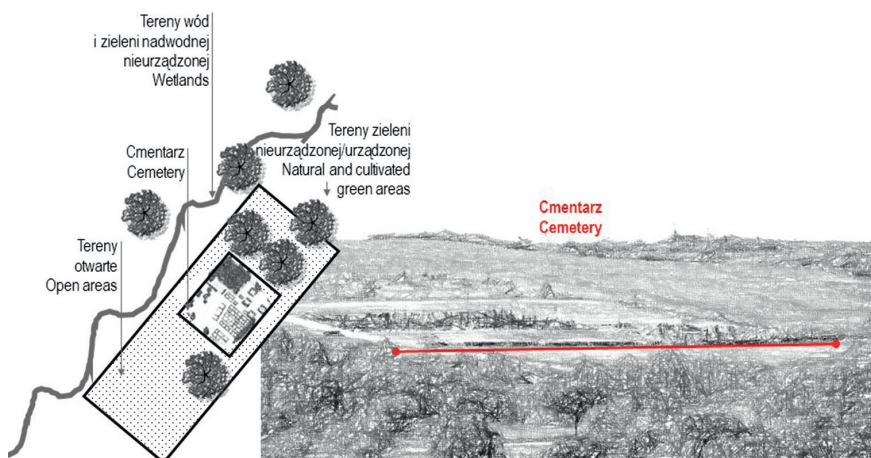
1. Cmentarze położone pośród terenów otwartych, mogące stanowić enklawę zieleni wysokiej (pod warunkiem, że w ich zagospodarowaniu uwzględniono drzewostan), wzbogacając krajobraz jednostki osadniczej (np.: Bartosze, Bąków, Nowy Targ, Strzelce Opolskie, Zambrów); najczęściej jednak współczesne cmentarze są niemal pozbawione drzew (np.: Borzygniew, Krzyżanowo, Międzyrzec Podlaski, Nowogrodzic, Opoczno, Smolec, Starorypin Prywatny) (ryc. 7A);
2. Cmentarze położone pośród terenów otwartych, w sąsiedztwie lasów (np.: Gliniojeck, Jaszków, Jelenia Góra, Karakule, Knurów, Grudziądz-Kobylanka, Łodzierz, Łuków, Mikołów ul. Jesienna, Sarzyna), w tym terenów leśnych objętych ochroną prawną (np. cmentarz w Antoninowie sąsiaduje z Warszawskim Obszarem Chronionego Krajobrazu, cmentarz w Barlinku zaś z Barlinecko-Głogowskim Parkiem Krajobrazowym) (ryc. 7B);
3. Cmentarze położone w sąsiedztwie cieków i terenów z zielenią nadwodną (np.: Brodnica – rezerwat rzeki Drwęca, Nowy Targ – rzeka Biały Dunajec, Sanok – Potok Płowiecki, Stara Wieś – rzeka Świnka, Rdziostów – rzeka Biczynianka, Strzegom – rzeka Strzegomka, Żeleźnik – rzeka Krynka) (ryc. 7C);
4. Cmentarze sytuowane w sąsiedztwie historycznych cmentarzy oraz innych terenów zieleni urządzonej, np. ogrodów działkowych, zieleni towarzyszącej fortyfikacjom (np.: Częstochowa, Gołdap, Kobylany, Jarosław, Opole Lubelskie, Pionki, Stargard, Wieluń, Zielona Góra). Ponadto, w kilku przypadkach zauważono, że powiązanie cmentarzy komunalnych z systemem przyrodniczym osiągnięte jest przez projektowanie alei i szpalerów drzew (np. Nowa Chełmża, Gryfice) (ryc. 7D). Ewenementem jest cmentarz komunalny w Luboniu, którego lokalizacja została wpisana w korytarz ekologiczny rzeki Warty o znaczeniu regionalnym (choć wartość tego terenu obniżają zakłady produkcyjne) (*Studium uwarunkowań ...* 2008);
5. Cmentarze położone pośród terenów zabudowanych, zainwestowanych lub planowanych do zabudowy (zgodnie z zapisami dokumentów planistycznych), w separacji względem innych terenów zieleni (np.: Dąbrowa Górnicza, Lubawa, Pruszków-Gąsin, Świnoujście, Żywiec) (ryc. 7E).

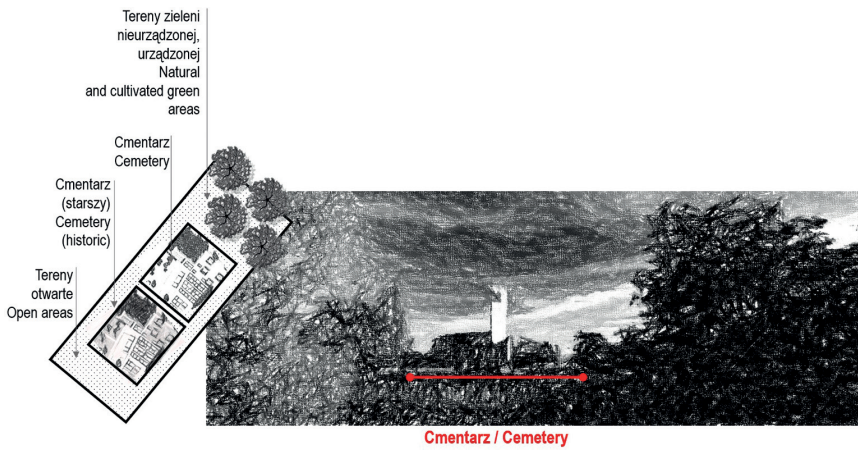
Ryc. 7A. Cmentarz położony w otoczeniu terenów otwartych
 Fig. 7A. Cemetery surrounded by open areas

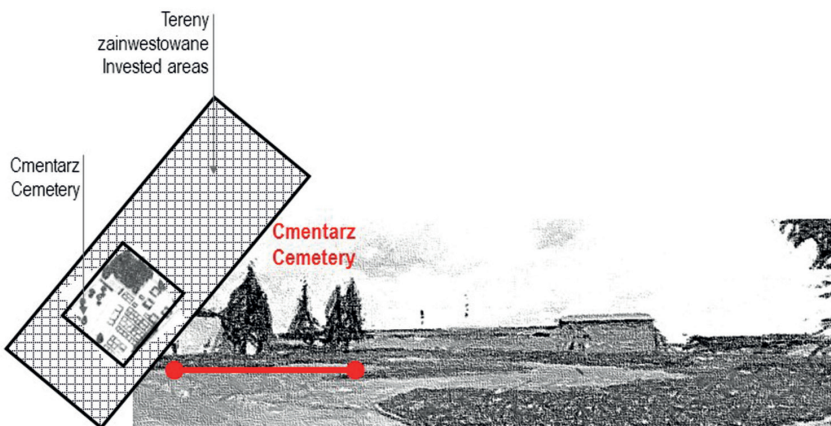
Ryc. 7B. Cmentarz położony w systemie terenów otwartych i leśnych
 Fig. 7B. Cemetery surrounded by a system of open areas and forests

Ryc. 7C. Cmentarz położony w sąsiedztwie cieków i terenów z zielenią nadwodną
 Fig. 7C. Cemetery situated in the vicinity of watercourses, wetlands and natural green areas

Ryc. 7D. Cmentarz wpisany w kontekst cmentarza historycznego i zieleni urządzonej
 Fig. 7D. Cemetery set in a context of historic cemetery and cultivated green areas

Ryc. 7E. Cmentarz poza systemem przyrodniczym, w otoczeniu terenów zainwestowanych
 Fig. 7E. Cemetery outside of the natural system, surrounded by invested area

Położenie cmentarzy względem obiektów sacrum

Badanie położenia cmentarzy względem obiektów sacrum objęło identyfikację w strefie ochronnej budynków przeznaczonych do sprawowania kultu religijnego i czynności religijnych (tj.: świątynie, kaplice, cmentarze, krematoria – zgodnie z Polską Klasyfikacją Obiektów Budowlanych), jak również elementów kompozycji sakralnej. Zauważono, że większość współczesnych cmentarzy komunalnych zbudowano w otoczeniu terenów, które pełnią aktualnie lub pełniły w przeszłości funkcje grzebalne. W bezpośrednim sąsiedztwie czynnych, ale zapełnionych już cmentarzy komunalnych zrealizowano nowe inwestycje o tożsamym programie użytkowania i statusie (np.: Gołdap, Jarosław, Koszalin, Stargard, Szczecinek, Świnoujście Przytór, Zielona Góra). W sąsiedztwie cmentarzy parafialnych założono obiekty komunalne w: Brodnicy, Częstochowie, Opolu Lubelskim, Pionkach, Tarnowie i Wieluniu. W 150-metrowej strefie ochronnej cmentarzy komunalnych w Nowym Targu, Wołczynie, Żywcu znajdują się cmentarze żydowskie, w Bartoszych cmentarz ewangelicki, w Rdziostowie zaś miejsce straceń i cmentarz z okresu II wojny światowej. W Mikołowie (ul. Porazińskiej) i Świętochłowicach cmentarze komunalne założono w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła, co stanowi nawiązanie do utrwalonego przez historię i tradycję chrześcijańską związku świątyni z przestrzenią grzebalną (Długozima 2014). W Biskupcu, Borzygniewie, Nowogrodźcu, Rejowcu, Strzelcach Opolskich, Zambrowie symboliczną łączność obiektów sacrum wyraża powiązanie widokowe. W Karakulach, Nowej Chełmży i Pruszkowie budowa cmentarza komunalnego stała się impulsem do uruchomienia krematorium.

Synteza badań. Lokalizacja współczesnych cmentarzy komunalnych

Analiza współczesnych cmentarzy komunalnych w aspekcie ich lokalizacji pozwoliła wygenerować cechy charakterystyczne 63 obiektów (tab. 6–8).

Wszystkie objęte badaniami cmentarze komunalne (63) zostały ocenione pod kątem ich położenia. Kryteria oceny wraz z cechami prezentuje tab. 6, a w tab. 7 przyporządkowano je obiektom badawczym (tab. 7–8, kolejność obiektów jest zgodna z ich prezentacją w tab. 3).

Tab. 6. Zestawienie cech współczesnych cmentarzy komunalnych w aspekcie lokalizacji
 Table 6. Summary of contemporary communal cemeteries features in the aspect of their location

Ocena lokalizacji cmentarza Assessment of cemetery location		Cechy charakterystyczne cmentarza / Characteristic features of cemetery
Względem systemu komunikacji In relation to transport system	1	Dostępność średnia (dojazd tylko samochodem prywatnym) / Medium accessibility (only private transport)
		Dostępność dobra (dojazd zarówno samochodem prywatnym, jak również środkiem publicznego transportu zbiorowego) / Good accessibility (access to both private and public transport)
		Dostępność bardzo dobra (dojazd zarówno samochodem prywatnym, jak również środkiem publicznego transportu zbiorowego o dużej częstotliwości kursowania) / Very good accessibility (access to both private and public transport with high frequency)
Względem struktury przestrzennej In relation to spatial structure	2	Cmentarz położony peryferyjnie względem centrum jednostki osadniczej (zlokalizowany na terenach o niskiej gęstości zaludnienia, o charakterze wiejskim) / Cemetery located peripherally in relation to the center of settlement unit (located in low-density, rural clusters)
		Cmentarz położony w umiarkowanej odległości od centrum jednostki osadniczej (zlokalizowany na terenach o umiarkowanej gęstości zaludnienia, o charakterze podmiejskim) / Cemetery located moderate distance from the center of settlement unit (located in clusters with moderate density of suburban population)
	3	Cmentarz położony na terenie charakteryzującym się zabudową o strukturze drobnoziarnistej / Cemetery located on area with fine-grained structure
		Cmentarz położony na terenie charakteryzującym się zabudową o strukturze gruboziarnistej / Cemetery located on area with large scale buildings
		Cmentarz położony na terenie charakteryzującym się zabudową o strukturze mieszanej / Cemetery located on area with mixed structure buildings
	Względem funkcji terenu i zabudowy In relation to area and building functions	4
Cmentarz położony na terenie o monofunkcyjnym programie użytkowania, głównie tereny produkcyjne / Cemetery is located on a site with monofunctional program, mainly production areas		
Cmentarz położony na terenie o rozbudowanym programie użytkowym / Cemetery is located on a site with multifunctional program		
Względem systemu przyrodniczego In relation to natural system	5	Cmentarz poza ciągłym systemem przyrodniczym / There is no connection between cemetery and natural system
		Cmentarz w ciągłym systemie przyrodniczym / Cemetery is included in the natural system
Względem obiektów religijnych In relation to religious facilities	6	Brak obiektów religijnych w sąsiedztwie cmentarza / Lack of religious facilities in the cemetery vicinity
		Obiekty religijne poza strefą ochronną cmentarza, ale powiązane z nim widokowo, kompozycyjnie / Religious facilities outside the sanitary zone of the cemetery, but connected by views, composition
		Obecność obiektów religijnych w bezpośrednim sąsiedztwie cmentarza / Religious facilities in the vicinity of cemetery

Tab. 7. Ocena lokalizacji współczesnych cmentarzy komunalnych – podsumowanie. Część 1 (cmentarze nr 1–36)

Table 7. Assessment of location of contemporary communal cemeteries – summary. Part 1 (cemeteries no. 1–36)

1			2			3			4			5			6	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
7			8			9			10			11			12	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
13			14			15			16			17			18	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
19			20			21			22			23			24	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
25			26			27			28			29			30	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
31			32			33			34			35			36	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5

Podsumowanie

Raport NIK (2016) wskazuje na niepokojące zjawisko: w ostatniej dekadzie niewiele samorządów zdecydowało się na budowę cmentarzy komunalnych. W raporcie brakuje precyzyjnych danych, ponieważ w Polsce nie prowadzi się statystyk odnośnie do liczby nowo budowanych nekropolii. Przeszkodą w realizacji inwestycji cmentarnych jest brak odpowiednich terenów spełniających warunki określone w przepisach prawnych. Z uwagi na dominację pochówków tradycyjnych (inhumacja) cmentarze w Polsce są inwestycjami wielkopowierzchniowymi, co w połączeniu z restrykcyjnymi kryteriami sanitarno-epidemiologicznymi powoduje, że współczesne nekropolie zakładane są na terenach, które nie kwalifikują się na inne inwestycje ze względu na uciążliwości (tab. 5).

Tab. 8. Ocena lokalizacji współczesnych cmentarzy komunalnych – podsumowanie. Część 2 (cmentarze nr 37–63)

Table 8. Assessment of location of contemporary communal cemeteries – summary. Part 2. (cemeteries no. 37–63)

37			38			39			40			41			42	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
43			44			45			46			47			48	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
49			50			51			52			53			54	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
55			56			57			58			59			60	
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2
4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5	6	4	5
61			62			63										
1	2	3	1	2	3	1	2	3								
4	5	6	4	5	6	4	5	6								

Dostępność komunikacyjna współczesnego cmentarza jest zredukowana. Najczęściej można nań wejść, korzystając z jednego dostępnego wejścia. Wpisanie w system komunikacyjny polega na zaprojektowaniu drogi dojazdowej, której celem jest właśnie cmentarz. Takie same wnioski sformułował Moonen (2009), badając lokalizację miejskich cmentarzy w Holandii. Lokalizowanie cmentarzy na terenach niezagospodarowanych sprawia, że są trudniej dostępne (wysokie koszty infrastruktury komunikacyjnej powodują, że w pierwszej fazie funkcjonowania obiektu dojazd możliwy jest tylko transportem prywatnym). Thomas (1991), badając lokalizację współczesnych cmentarzy na świecie, skonstatował, że świadczy to o ukrywaniu śmierci i tabuizacji tego tematu w społeczeństwie. Z uwagi na uwarunkowania społeczno-kulturowe (wzrastająca sekularyzacja, naśladownictwo rozwiązań z Zachodu) należy wnioskować, że udział cmentarzy komunalnych wśród nowych inwestycji grzebalnych będzie wzrastać, pod warunkiem, że uda się wypracować zasady ich lokalizacji. Synergia uwarunkowań przyrodniczych (położenie cmentarza względem systemu przyrodniczego), przestrzenno-funkcjonalnych (położenie cmentarza względem struktury przestrzennej oraz funkcji terenu i zabudowy) oraz społecznych

(położenie cmentarza względem systemu komunikacyjnego oraz obiektów religijnych) przyczyni się do optymalizacji umiejscawiania cmentarzy. Aby to osiągnąć, niezbędna jest aktualizacja anachronicznej *Ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych* (Dz. U. 1959, Nr 11, poz. 62). Wniosek ten koresponduje z rekomendacjami NIK (2016) opracowanymi po kontroli wytypowanych cmentarzy komunalnych.

Aby cmentarz funkcjonował jako przestrzeń multifunkcyjna, a takie role nakładają na obiekt zarówno przepisy prawa, jak i tradycja, niezbędne jest podjęcie działań dążących do integracji cmentarzy ze strukturami funkcjonalno-przestrzennymi jednostek osadniczych. Planując położenie cmentarza, należy odnosić się do koncepcji dobra wspólnego. Wszak cmentarze są przedmiotem troski zarówno zarządców, właścicieli, jak i społeczności lokalnych. Wszystkim tym podmiotom zależy na optymalnej lokalizacji tych obiektów.

Podziękowania

Niniejszy artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego pn.: „Wpisywanie cmentarzy w istniejące układy urbanistyczne i ruralistyczne w Polsce w aspekcie ładu przestrzennego na tle współczesnej europejskiej przestrzeni sepulkralnej”, o nr. 2016/23/D/HS4/03043, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Składam serdeczne podziękowania Redaktorom oraz Anonimowym Recenzentom, których uwagi i sugestie pozwoliły na znaczne udoskonalenie artykułu. Dziękuję za wnikliwość i staranność.

Literatura

- Abernathy R., 1970, *Cemeteries as Open Space Reservations*, Reed-Mullins and Associates, U.S. Department of Housing and Urban Development, Washington DC.
- American Planning Association, 1952, *Cemeteries in the city plan report*.
- Ariès E., 1989, *Człowiek i śmierć*, PIW, Warszawa.
- Balon J., 2005, *Miejsce i rola kościołów w krajobrazie polskiego Podtatrza*, [w:] A. Szponar, S. Horská-Schwarz (red.), *Struktura przestrzenno-funkcyjna krajobrazu*, Problemy Ekologii Krajobrazu, XVII, Wrocław, 183–193.
- Bednarczyk M., Rapiński J., 2011, *Wykorzystanie oprogramowania open source w pomiarach bezpośrednich na przykładzie systemu Quantum GIS*, *Roczniki Geomatyki*, 9 (3), 25–35.
- Capels V., Senville W., 2006, *Planning for cemeteries*, *Planning Commissioners Journal*, 64, 1–8.
- Chudak M., 2012, *Cmentarze jako specyficzne nieruchomości w przestrzeni miasta (przykład Leszna)*, *Świat Nieruchomości*, 3 (81), 56–61.
- Croucamp L., Richards N., 2002, *Guidelines for cemetery site selection*, Council for Geoscience, Pretoria.

- Długozima A., 2011, *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Wydawnictwo Sztuka krajobrazu, Warszawa.
- Długozima A., 2014, *Miejsce i rola cmentarzy w budowaniu krajobrazu sakralnego wsi, na przykładzie Bieszczadów i Warmii*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych – Polska Akademia Nauk – Oddział w Lublinie, X (1), 5–19.
- Długozima A., Kosiacka-Beck E., 2020, *How to Enhance the Environmental Values of Contemporary Cemeteries in an Urban Context?*, Sustainability, 12 (6), 2374, 1–19.
- Durecka I., 2017, *Parki jako element struktury przestrzennej miast Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, Łódź [maszynopis].
- Dydkowski G., Tomanek R., 2005, *Charakterystyka transportu zbiorowego w małych i średnich miastach w Polsce*, [w:] K. Heffner (red.), *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice, 209–218.
- Francaviglia R., 1971, *The cemetery as an evolving cultural landscape*, Annals of the Association of American Geographers, 61 (3), 501–509.
- Francis D., 2003, *Cemeteries as cultural landscapes*, Mortality, 8, 222–227.
- Gilbert Q.L., 1991, *The Ecology of Urban Habitats*, Chapman and Hall, New York.
- Harvey T., 2006, *Sacred Spaces, Common Places: The Cemetery in the Contemporary American City*, Geographical Review, 96 (2), 295–312.
- Kjøller Ch.P., 2012, *Managing green spaces of the deceased: characteristics and dynamics of Danish cemetery administrations*, Urban Forestry & Urban Greening, 11 (3), 339–348.
- Kjøller Ch.P., 2013, *Cemeteries – organisation, management and innovation: diffusion of maintenance specifications in Danish national church cemetery administrations*, Department of Geosciences and Natural Resource Management, Faculty of Science, University of Copenhagen.
- Kolbuszewski J., 1996, *Cmentarze*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Komornicki T., 2013, *Propozycje wskaźników powiązań*, [w:] P. Śleszyński (red.), *Wskaźniki zagospodarowania i ładu przestrzennego w gminach*, Biuletyn KPZK PAN, 252, 164–175.
- Komornicki T., Śleszyński P., Rosik P., Pomianowski W., 2009, *Dostępność przestrzenna jako przesłanka kształtowania polskiej polityki transportowej*, Biuletyn KPZK, 241.
- Laske D., 1994, *Cemeteries: Ecological Niches in Populated Areas*, Naturwissenschaften, 81, 218–223.
- Lehrer J.D., 1974, *Cemetery Land Use and the Urban Planner*, Urban Law Annual. Journal of Urban and Contemporary Law, 7, 181–197.
- Michalak J., 2007, *Otwarte oprogramowanie i otwarte dane w geomatyce*, Roczniki Geomatyki, 5 (2), 11–20.
- Moonen J., 2009: *Cemetery For The City. Creating an Urban Integrated Cemetery For The City Of Maassluis*, <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid%3A5d5dc0d3-58f0-423c-a172-97a36a0a30f4> (data dostępu: 5.12.2019).
- Mysłińska A., 2018, *Grzebowiska dla zwierząt w Polsce*, Architectus, 1 (53), 89–98.
- NIK, 2016, *Zarządzanie cmentarzami komunalnymi. Informacja o wynikach kontroli*, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,12230,vp,14613.pdf> (data dostępu: 5.12.2019).

- Piątkowska K., 1983, *Kształtowanie obiektów i zespołów usługowych. Zieleń i wypoczynek*, Instytut Kształtowania Środowiska, Warszawa.
- Pogodziński Z., 1975, *Planowanie przestrzenne terenów wiejskich*, PWN, Warszawa.
- Ptaszycka A., 1950, *Przestrzenie zielone w miastach*, Wydawnictwo Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza Oddział w Poznaniu, Poznań.
- Richter G., 1995, *Kryteria planowania zieleni na cmentarzach*, [w:] O. Czerner, I. Juszkiwicz (red.), *Cemetery art – Sztuka cmentarna – l'art de cimetièrre*, Wyd. ICOMOS, Wrocław, 201–205.
- Rogowska B., 2014, *Stanowisko władz komunistycznych w latach siedemdziesiątych XX wieku w zakresie cmentarnictwa wyznaniowego i komunalnego*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica, XIII, 75–93.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki Komunalnej z 25 sierpnia 1959 roku w sprawie określenia, jakie tereny pod względem sanitarnym są odpowiednie na cmentarze*, Dz. U. z 1959 roku, Nr 52, poz. 315.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 7 marca 2008 roku w sprawie wymagań, jakie muszą spełniać cmentarze, groby i inne miejsca pochówku zwłok i szczątków*, Dz. U. 2008, Nr 48, poz. 284.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1999 roku w sprawie Polskiej Klasyfikacji Obiektów Budowlanych (PKOB)*, Dz.U. Nr 112, poz. 1316.
- Rugg J., 2000, *Defining the place of burial: what makes a cemetery a cemetery*, Mortality, 5 (3), 259–275.
- Santarsiero A., Cutilli D., Cappiello G., Minelli L., 2000, *Environmental and Legislative Aspects Concerning Existing and New Cemetery Planning*, Microchemical Journal, 67 (1–3), 141–145.
- Śleszyński P., 2014, *Dostępność czasowa i jej zastosowania*, Przegląd Geograficzny, 86 (2), 171–215.
- Sobczak A., 2003, *Poradnik cmentarny. Kościelne i cywilne normy prawne o cmentarzach i chowaniu zmarłych, wraz z orzecnictwem*, Gaudentinum, Gniezno.
- Solarek K., 2009, *Funkcje terenów zieleni kształtujących przestrzenie publiczne we współczesnym mieście*, Przegląd Komunalny, 10 (82), 71–76.
- Stępa M., 1993, *Przestrzenne aspekty kremacji*, Praca doktorska napisana na Politechnice Gdańskiej, Gdańsk [maszynopis].
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Luboń*, 2008, Uchwała nr XXIII/129/2008, Rada Miasta Luboń z dnia 25 września 2008.
- Swaryczewska M., 2008, *Sacrum i profanum w krajobrazie kulturowym. Dziedzictwo przestrzeni sakralnej na Warmii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Syndicat Intercommunal Funéraire de la Région Parisienne (Intercommunal Funeral Syndicate of the Paris Region)*, 2016, Situation et enjeux des cimetières intercommunaux.
- Szukalski P., 2016, *Liczba zgonów w Polsce w przyszłości*, Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny, 3, 1–4.
- Żumański M., 2005, *Strukturalizacja terenów zieleni*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Tanaś S., 2008, *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Thomas L.V., 1991, *Trup. Od biologii do antropologii*, Wydawnictwo PIW, Łódź.
- Tudor C.A., Iojă I.C., Hersperger A., Pătru-Stupariu I., 2013, *Is the residential land use incompatible with cemeteries location? Assessing the attitudes of urban residents*, Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences, 8 (2), 153–162.
- Ustawa z 31 stycznia 1959 o cmentarzach i chowaniu zmarłych*, Dz. U. 1959, Nr 11, poz. 62.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody*, Dz. U. 2004, Nr 92, poz. 880.
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 roku o grobach i cmentarzach wojennych*, Dz. U. 1933, Nr 39, poz. 311.
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane*, Dz. U. 1994, Nr 89, poz. 414.
- Van Steen P.J.M., Pellenbarg P.H., 2006, *Death and space in the Netherlands*, Journal of Economic and Social Geography, 97, 623–635.
- Ziobrowski Z., 2012, *Urbanistyczne wymiary miast*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

Anna Długozima

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska,
Instytut Inżynierii Środowiska, Katedra Sztuki Krajobrazu,
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
anna_dlugozima@sggw.pl*